

Een enkele keer lopen de zinnen naar mijn smaak onnodig moeizaam. Zo stakte ik even bij het lezen op bladzijde 437 van de zin ‘U moet dus weten dat, toen paus Johannes de Beier tot dan toe door het gestook van Robert niet wilde steunen ... een andere weg werd behandeld.’ Duidelijker was hier geweest: ‘... toen paus Johannes aan de Beier ... geen steun wilde verlenen ... .’ Dit zijn evenwel kleinigheden die mijn bewondering voor deze vertaling geenszins temperen. Met name bij de epische verzen die de Procurator inlast om de moraal van het voorafgaande verhaal weer te geven heeft hij de grootste moeite begrijpelijk Latijn te produceren. In de meeste gevallen is mevrouw Gumbert-Hepp er goed in geslaagd deze vaak duistere passages te duiden en te vertalen.

In de index van namen zijn enkele foutjes geslopen. Zo worden Reinoud I en II van Gelre hertog in plaats van graaf genoemd, worden de verschillende Gijsbrechten van Amstel op een hoop gegooid en wordt de domproost Dirk die in 1196 en 1197 kortstondig elect van Utrecht was niet onderscheiden van zijn opvolger Dirk die voor zijn verkiezing proost van Maastricht was. Schoonheidsfoutjes zijn ook her en der te vinden in de voetnoten. Zo wordt op bladzijde 21 het gebruik van de paasstyl in Engeland tot in de achttiende eeuw gemeld; bedoeld zal zijn de boodschapstyl.

Nog een laatste opmerking. Het vertalen van een zo omvangrijk werk vereist een zekere affiniteit met de te vertalen tekst. Het editeren en vertalen moet ook een genoeg zijn. Gezien de vasthoudendheid waarmee mevrouw Gumbert-Hepp zich van haar moeilijke taak heeft gekweten, blijkt dat zij een en ander duidelijk heeft ervaren. Ze spreekt dan ook van een leuke tekst. Hans van Rij die eerder bezig is geweest met een vertaling van het ‘Chronicon’ had die affiniteit met Willem Procurator niet. Hij werd, zo schrijft hij in een brief aan een collega, ‘fysiek beroerd van het gekunstelde proza van de Procurator.’ Hij is dus niet, zoals mevrouw Gumbert-Hepp in haar ‘Woord vooraf’ meedeelt, in het rijmproza blijven steken. Het was een wijs besluit van Van Rij om niet tegen heug en meug deze vertaling te willen voltooien. Mede hieraan danken we nu dit fraaie boek.

Eef Dijkhof

R. Vermij, *The calvinist copernicans. The reception of the new astronomy in the Dutch Republic, 1575-1750* (History of science and scholarship in the Netherland I; Amsterdam: Edita KNAW, 2002, x + 433 blz., ISBN 90 6984 340 4).

Toen Copernicus in 1543 bekend maakte dat de aarde om de zon draait in plaats van andersom, was er niemand die meteen juichend opsprong onder de kreet ‘maar natuurlijk! dat we daar nu niet zelf op zijn gekomen!’ Vanwaar dat uitblijven van spontaan enthousiasme?

De gedachte dat het eigenlijk wel zo had moeten gaan maar de mensheid nog te bekrompen was om zonder horten en stoten van vooral godsdienstige aard het pad der Verlichting te betreden, is door de wetenschapsgeschiedschrijving sedert lang verlaten. Copernicus’ leer van de dubbele aarddraaiing (in 24 uur om de eigen as, in een jaar om de zon) was toen geen als zodanig zichtbare aanzet tot de latere Verlichting; de Copernicaanse revolutie is zelfs niet als een revolutie begonnen, maar is die pas geworden toen er een halve eeuw later goede redenen kwamen om zijn voorstel serieus te nemen. Wat konden, in termen van die tijd, goede redenen zijn? Slechts in heel beperkte mate degene die Copernicus zelf aandroeg. In de tweede helft van de zestiende eeuw is Copernicus vooral gezien als een eersterangs vakman, uit wiens gedetailleerde ontleding van de gecompliceerde planetenbanen in zo’n vijftigtal eenparig door-

lopen cirkels (Keplers ellipsen kwamen een halve eeuw later) je betere tabellen kon afleiden dan tot dan toe voorradig. Maar die aardbeweging, daar sprak teveel tegen. Niet alleen dat Gods in de bijbel geopenbaarde woord op menige plaats van een stilstaande aarde rept, maar ook dat, als de aarde zou draaien, een in de lucht geworpen steen niet op zijn uitgangspunt terug zou vallen maar ten westen ervan. Strijdigheid met elementaire fysische (in de zin van wat toen fysica heette, feitelijk aristotelische natuurfilosofie) en theologische gegevens was de kern van wat tegen Copernicus' niet eens geheel nieuwe voorstel werd ingebracht tot ... ja tot wanneer eigenlijk? In het hier te recenseren boek is het midden van de achttiende eeuw als eindpunt gekozen omdat toen de overwinning van het copernicanisme wel zo'n beetje voltooid was, althans onder het geletterde publiek in de Nederlanden.

Over het feitelijk verloop van de overwinning van het copernicanisme bestaat een grote hoeveelheid degelijke literatuur, waarin de bezwaren van de toenmalige tegenstanders ernstig worden genomen en voorts wordt aangegeven hoe die door een ca. 1600 op gang komende omwenteling in het wetenschappelijk denken geleidelijk aan werden ontkracht — een omwenteling waar het copernicanisme zelf een wezenlijk onderdeel van vormde. In die literatuur staat, terecht, het optreden van Galilei centraal, die zowel de 'fysische' als de theologische bezwaren met klem van argumenten ondermijnde, en wiens telescopische waarnemingen de discussie voor het eerst met empirische feiten verrijkten. Over hoe het na Galilei verder is gegaan, daar hoor je in de regel minder over. En ook hoe het de theologische bezwaren is vergaan daar waar de inquisitie ze niet kon opleggen, in de vooral protestantse landen van Europa dus, is een kwestie die aanmerkelijk minder aandacht heeft gekregen dan het fameuze proces tegen Galilei waarin die bezwaren werden vastgespijkerd. In beide bressen is Vermij gesprongen.

In zijn kern bestaat Vermij's knappe en vernieuwende boek uit de bijzonder gedetailleerde demonstratie van twee stellingen: althans waar het de Republiek betreft heeft (1) het kader waarin het debat werd gevoerd zich halverwege de zeventiende eeuw verplaatst van de wiskundige wetenschap van Copernicus, Kepler, Galilei, naar de natuurfilosofie van Descartes, welke daarmee de drijvende kracht is geworden achter de geleidelijke aanvaarding van het copernicanisme, en heeft (2) stellingname vóór of tegen Copernicus als speerpunt gefungeerd in het debat over de leer van Descartes, dat schijnbaar draaide om de natuurfilosofische merites ervan maar in werkelijkheid om nauw ermee verbonden geachte, theologische kwesties die op hun beurt een nauwelijks verhulde, politieke inzet hadden, sterk gekleurd door de eigenaardigheden van de hier te lande vigerende regeringsvorm. Ik merk terzijde op dat Vermij zelfs zover gaat in deze het primaat aan de politiek toe te kennen; een toespitsing die mij noch door het aangevoerde materiaal voldoende gestaafd lijkt, noch noodzakelijk voor zijn tweede hoofdstelling, die op zichzelf overtuigend en vernieuwend genoeg is.

Twee omstandigheden, waar Vermij terecht de nadruk op legt, maakten de Republiek in deze bijzonder ten opzichte van de rest van Europa. De ene is dat, net als andere componenten van de cultuur, natuurwetenschap en natuurfilosofie het hier zonder hofleven moesten stellen. Daarmee bleef de institutionele basis ervan beperkt tot het wiskundig geschoolde ambacht en, vooral, de universiteiten. Naast een enkele internationaal georiënteerde figuur als Christiaan Huygens is dan ook het merendeel van Vermij's tientallen personages in die kringen gesitueerd, met nadruk op al die Leidse, Utrechtse, maar ook elders docerende professoren wier talloze leerboeken en disputaties over 'het wereldsysteem' de hoofdmoot van zijn grondig verwerkte materiaal vormen. De andere bijzonderheid van de Republiek in deze is dat Descartes er was komen wonen, in de hoop zijn leer aan de universiteiten ingevoerd te krijgen. Daarmee werden deze tot eerste strijdtoneel, waarbij, zoals Vermij in steeds glashelder proza laat zien, keer op

keer de vraag of de aarde om de zon draait tot inzet werd van soms zeer verwikkelde bondgenootschappen en intriges. De continuïteit daarin werd zelfs niet onderbroken toen, begin achttiende eeuw, de cartesiaanse natuurfilosofie plaats begon te maken voor het newtonianisme als nieuw kader waarbinnen een draaiende aarde zinvol viel onder te brengen, heel anders dus dan de elk passend kader ontberende paradox anderhalve eeuw eerder door Copernicus gelanceerd. Niet dat de aanvaarding ervan zo lang heeft geduurd, maar dat het er ooit van gekomen is, is het ware historische vraagstuk, aan de verheldering waarvan Vermij in dit ruime verspreiding verdienende boek een grote bijdrage heeft geleverd.

H. F. Cohen

Th. Roodhuyzen, *De admiraliteit van Friesland* (Franeker: Van Wijnen, 2003, 55 blz., €12,50, ISBN 90 5194 265 6).

Wie enigszins op de hoogte is van de staatsinrichting van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden weet hoe merkwaardig het bestuur van de zeemacht was geregeld. De strategische leiding berustte bij de Hollandse stadhouder in zijn functie van admiraal-generaal. Was er geen stadhouder in Holland dan ging deze leiding over aan een Haags gremium waarin de Hollandse raadpensionaris meestal de eerste viool speelde. Wat verder met het beheer van de zeemacht te maken had, viel binnen de competentie van vijf admiraliteitscolleges. Ook is bekend dat er relatief 'rijke' colleges waren als het Amsterdamse en vrijwel permanent arm-lastige. Tot laatstgenoemde categorie behoorde de Friese admiraliteit.

De auteur, historica en gepromoveerd op de Nederlandse marineofficieren in de jaren 1779-1802, behandelt in dit mooi verzorgde en geïllustreerde boekje allereerst de wordingsgeschiedenis van de admiraliteitscolleges tot 1597. Daarna volgt een beknopt overzicht van bestuur en organisatie, waarin vooral opvalt hoe men streefde naar een evenwicht tussen het belang van de generaliteit en dat van het gewest waar het betrokken college gevestigd was: een deel van de edelmogenden werd aangesteld door de 'eigen' provincie(s), een deel kwam van elders. In het geval van de Friese admiraliteit was de verhouding 6:4. In de hoofdstukken die volgen, is specifiek sprake van het wel en wee van het Friese college en de organisatie waarvan het de leiding had.

In de tweede helft van de zeventiende eeuw, met name tijdens de eerste twee Engelse oorlogen en de 'Guerre de Hollande', was er sprake van een zekere bloeiperiode. Het Friese college beschikte over enkele voortreffelijke admiraals, van wie in het bijzonder genoemd mogen worden Tjerk Hiddes de Vries en Auke Stellingwerff, en vooral tijdens de Tweede Engelse Oorlog leverde het Friese eskader uitstekend werk.

Na het einde van de Spaanse Successie-oorlog heeft de Friese admiraliteit decennialang een minimum aan activiteiten ontplooid. Een beperkte walorganisatie bleef bestaan, maar er werd nauwelijks meer gevaren en de bouw van nieuwe schepen bleef achterwege. Soms werden zelfs nog bruikbare oorlogsschepen verkocht. Pas na het midden der achttiende eeuw kan men weer wat meer activiteit waarnemen en worden bijvoorbeeld nu en dan schepen uitgezonden naar de Middellandse Zee om daar de Nederlandse koopvaardij te beschermen. In de jaren voorafgaande aan de Vierde Engelse Oorlog en tijdens dat conflict wordt het scheepspark aanmerkelijk uitgebreid, vooral door aanbouw op de eigen werf te Harlingen. In die jaren valt ook de tragi-komische episode van de bouw van de twee linieschepen die niet uit de Zuiderhaven in zee gebracht konden worden. Over deze blamage is na verloop van tijd nogal wat